

**Микола Якович Дахнов (1862–1930):
знакова постать степового лісівництва**

Варфоломій Савчук

Доктор історичних наук, професор

ORCID: 0000-0002-6324-7567

Researcher ID: C-2266-2018

varfolomey44@gmail.com

*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
проспект Гагаріна, 72, м. Дніпро, Україна, 49010*

Анотація. *Мета статті* – пошук й узагальнення відомостей про життя і діяльність М. Я. Дахнова та створення найповнішої на сьогодні біографії видатного лісівника України. *Методи дослідження:* аналітико-синтетичний, історико-хронологічний, порівняльно-історичний, логічний, історико-біографічний. *Основні результати та наукова новизна:* вперше в історико-хронологічному контексті розглянуто життєвий і творчий шлях видатного лісівника М. Я. Дахнова, висловлено й обґрунтовано гіпотезу щодо родоводу М. Я. Дахнова. *Практичне значення:* матеріали можуть бути використані при складанні довідників з історії лісівництва в Україні. *Оригінальність* дослідження ґрунтується на широкому колі використаних джерел та їх аналітико-синтетичному опрацюванні. *Тип статті:* описова, дослідницька, науково-біографічна. На підставі проведеного аналізу історіографічних джерел з історії розвитку вітчизняного степового лісівництва визначено предмет дослідження: життєвий і творчий шлях відомого лісівника та садовода Миколи Яковича Дахнова. Введено до наукового обігу маловідомі факти його життєдіяльності. Висловлено гіпотезу щодо того, з якої родини міг походити М. Я. Дахнов. Наведено матеріали про причетність М. Я. Дахнова у молоді роки до протестних дій проти уряду Російської імперії. Розглянуто процес становлення М. Я. Дахнова як знаного фахівця в галузі степового лісівництва та садівництва. На підставі вивчення матеріалів лісівничого з'їзду у Великому Анадолі (1908) обґрунтовано роль М. Я. Дахнова у створенні та практичному втіленні різноманітних типів лісонасадження та методів «виправлення» лісонасаджень. Показано його організаційно-наукову діяльність під час з'їзду 1908 р. у Вели-

кому Анадолі та розглянуто його пропозицію щодо посилення садівничого напрямку в нижчих лісівничих школах. Наведено маловідомі факти з життя і діяльності М. Я. Дахнова після 1919 р., коли він вийшов у відставку. Висловлено припущення, що переїзд до Алушти й вихід у відставку міг бути пов'язаний із сімейними обставинами, викликаними громадянською війною. Звернуто увагу на наявність лакун у біографічних нарисах життєдіяльності М. Я. Дахнова і необхідність подальшого дослідження його життя і діяльності.

Ключові слова: лісознавство; лісівники; життєдіяльність; степові лісонасадження; Великий Анадоль; садівництво; Алушта.

Надійшла до редколегії 12.06.2019

Прорецензована 29.06.2019

Рекомендована до друку 31.07.2019

Mykola Yakovych Dakhnov (1862–1930): the Symbolic Personality of Steppic Forestry

Varfolomii Savchuk

Doctor of Historical Sciences, Professor

ORCID: 0000-0002-6324-7567

ResearcherID: C-2266-2018

varfolomey44@gmail.com

*Oles Honchar Dnipro National University,
72 Gagarin avenue, Dnipro, Ukraine, 49010*

Abstract. *The purpose of the article* is search and generalization of information about M. Ya. Dakhnov's life and activity and creation of the most complete biography of the outstanding forester of Ukraine for today. *Methods of research:* analytical-synthetic, historical-chronological, comparative-historical, logical, historical-biographical. *The main results and scientific novelty:* for the first time in the historical-chronological context the life and creative way of the outstanding forester M. Ya. Dakhnov is being considered. The hypothesis about the M. Ya. Dakhnov's pedigree is expressed and substantiated. *Practical significance:* materials can be used in drawing up handbooks on the history of forestry in Ukraine. *The originality of the research* is based on a wide range of sources used and their analytical and synthetic elaboration. *Type of article:* descriptive, research, scientific and biographical. Based on the analysis of historiographical sources on the history of the development of the national steppe forestry, the subject of research was determined: the life and career of a well-known forester and gardener Mykola Yakovych Dakhnov. The little-known facts of his life activity were introduced into scientific circulation. A hypothesis was expressed about who were the parents (father) M. Ya. Dakhnov. The materials are given that in his youth M. Ya. Dakhnov was involved in protest actions against the government of the Russian Empire. The process of the formation of M. Ya. Dakhnov as a well-known specialist in the field of steppe forestry and gardening is considered. Based on the study of materials of the forestry congress in Great Anadol (1908), the role of M. Ya. Dakhnov in the creation and practical implementation of various types of afforestation and methods of

«remediation» of forest stands was substantiated. His organizational and scientific activities during the 1908 congress in Great Anadol are shown and his proposals on strengthening the gardening direction in lower forest schools are considered. Given the little-known facts from the life and work of M. Ya. Dakhnov after 1919, when he retired, It was suggested that the resignation and relocation to Alushta could be associated with family circumstances caused by the civil war. Attention is drawn to the presence of «white spots» in biographical essays on M. Ya. Dakhnov. It is noted in this regard, the need for further research of his life and work.

Keywords: Forestry; Foresters; Life; Activity; Steppe Afforestation; Great Anadol; Gardening; Alushta.

Received 12.06.2019.

Reviewed 29.06.2019.

Accepted 31.07.2019.

Н. Я. Дахов
http://www.lesnyk.ru/vek20_9.html

Постановка проблеми. Значну роль у підтримці степового лісорозведення, доведенні його можливостей у XIX – на початку XX ст. відігравали державні заходи, державні лісівництва, громадські організації та ініціативні дії з боку представників передової інтелігенції, що опікувалися лісозбереженням, громадські діячі, які розуміли значимість цього напрямку для суспільного й економічного життя країни.

Огляд лісорозведення на Катеринославщині засвідчує наявність ряду особистостей, імена яких зараз або забуті, або напівзабуті, які зробили вагомий внесок у розвиток степового лісівництва, його пропаганду, доведення його можливостей у засушливому степу тощо. З плином часу багато з цих імен відійшло у небуття, що, на наш погляд, є хибним, хоча б з точки зору відтворення історичної картини розвитку степового лісівництва. Повернення в історію вітчизняного лісівництва, у тому числі й на теренах Катеринославщини, імен тих, хто своєю самовідданою працею багато в чому сприяв утвердженню ідей степового лісівництва, не втрачає свою актуальність й нині.

Теза необхідності збереження в історичній пам'яті подій минулого не нова. Якщо звернутися до публікацій кінця XIX ст. з історії степового лісівництва, то і тоді було чітко розуміння необхідності. Зокрема, коли М. К. Срединський, відомий ботанік-лісівник, віцедиректор корпусу лісничих Міністерства державних маєтностей, розробник технології «живого зеленого захисту», у 1887 р. звернувся до редакції «Лесного журналу» з проханням опублікувати в ньому свою брошуру «Краткий исторический очерк лесоразведения в южно-русских степях», редакція в передмові до статті зазначила, що вона «считает своим долгом поместить на страницах Л. Ж. статью почтенного автора, полную горячей симпатией к лицам, работавшим на поприще, которое долгое время казалось неблагодарным. Следует чаще возстановлять в своей памяти образы безкорыстных тружеников в лесном деле, чтобы не охладеть к нему и не махнуть безнадежно рукою» (Срединский, Н. К., 1887, с. 740).

Історіографія. Існує низка публікацій з історії степового лісівництва, в яких розглянуто різноманітні аспекти його становлення та розвитку. У монографії (Нестеров, В. Г., ред., 1953) розглянуто постаті найвідоміших вітчизняних лісівників XVII–XX ст. Але «фільтри»

відбору постатей були такими, що певна частина тих, хто зробив достатньо значний внесок у вітчизняну лісову справу, не потрапила до книги. Степове лісівництво, яке розвивалося багато в чому на теренах України, має свої знакові постаті, діяльність яких знайшла своє відбиття в низці інших видань (Нестеров, В. Г., ред., 1953; Редько, Г. И., 1994; Фурдичко, О. І. та Бондаренко, В. Д., 2000). Деякі з них на сьогодні більш відомі, деякі напівзабуті або взагалі випали з історії степового лісівництва. Тому першим завданням було виявлення трударів на ниві степового лісівництва і подання короткої інформації про них з метою подальшого більш детального розкриття їх діяльності в цьому сегменті природничих наук.

В останній чверті XIX – на початку XX ст., за даними, виявленими в різноманітних джерелах, на Катеринославщині проживала значна кількість фахівців, які тим чи іншим чином були причетні до діяльності у сфері степового лісівництва. Серед них – І. Я. Акінфієв, І. Г. Герчик, М. Я. Дахнов, І. О. Фамін, С. Ф. Храмов та інші. Автор цієї публікації, дотримуючись такої самої думки, що й члени редколегії «Лесного журналу», попередньо вже звертався до короткої характеристики діяльності деяких з них у своєму повідомленні (Срединский, Н. К., 1887).

Серед низки зазначених імен увагу автора привернула постать Миколи Яковича Дахнова – відомого лісівника та лісознавця, прізвище якого неодноразово зустрічається в публікаціях з розвитку вітчизняного степового лісівництва. Серед них такі видання, як «*Отечественные лесоводы*» (Нестеров, В. Г., ред., 1953), «*Полковник корпуса лесничих*» (Редько, Г. И., 1994) та інші. Згадується ім'я М. Я. Дахнова й у Великій Радянській Енциклопедії. У Вікіпедії про нього є окрема (правда незавершена) стаття. В низці видань з історії розвитку вітчизняного лісівництва та його складової – степового лісівництва – про нього надано відомості різного ступеня інформативності (Крайнев, Д. К., 1949; Крайнев, Д. К., 1955; Редько, Г. И. и Редько, Н. Г., 2003; Редько, Г. И., 2005; Савчук, В. С., 2016; Фурдичко, О. І. та Бондаренко, В. Д., 2000).

В Україні спеціальне дослідження його життя і діяльності відсутнє. Тому, з одного боку, відомо, що він був знаним лісівником, з іншого – присутні лише фрагментарні відомості про нього. Крім того, майже нічого не відомо про його родину.

Метою даного дослідження є пошук й узагальнення відомостей про життя і діяльність М. Я. Дахнова та створення найповнішої на сьогодні біографії видатного лісівника України.

Джерела. Дослідження спирається на виявлений, сформований та опрацьований значний комплекс історичних джерел Для створення

даного науково-біографічного нарису було використано значну кількість різноманітних історичних джерел, серед яких спогади, наукові праці вчених-лісознавців як сучасників М. Я. Дахнова, так і лісознавців сьогодення, матеріали з їздів лісівників, листування тощо.

1. Становлення вченого-лісознавця та садівника. Микола Якович Дахнов – унікальний фахівець-лісівник, який за своє життя не видав жодної друкованої праці з питань лісорозведення, але увійшов в історію степового лісівництва як видатний фахівець у цій галузі, творець одного з базових методів залісення степу. Ним було накопичено цінний практичний досвід визначення і запровадження різних типів і прийомів лісонасадження і лісовідновлення.

На жаль, коріння родини М. Я. Дахнова й досі не встановлено точно. Архівні матеріали М. Я. Дахнова зберігаються в одному з російських архівів і наразі недосяжні. Враховуючи використані історіографічні та інші джерела викладемо свою версію щодо деяких даних біографії М. Я. Дахнова. Відомо, що він народився в Таврійській губернії, але в якому населеному пункті та хто були його батьки, точно встановити за історіографічними джерелами не вдалося. Але можна висловити деякі, на наш погляд, досить обґрунтовані припущення.

В одній з публікацій повідомлялося, що батьки М. Я. Дахнова були вихідцями з кріпаків, без підтвердження зазначеного будь-якими джерелами або хоча б поясненнями. Можливо, спочатку так і було, але нами знайдено інформативні матеріали, які опосередковано свідчать про те, що його батьком міг бути Яків Якович Дахнов. У 1854 р. у Таврійській губернії (а саме: у Сімферопольському повіті) він вже був управителем одного з поміщицьких маєтків (Сабли) і збереглися його листи до власника маєтку під час Кримської війни (1854–1856) (Давыдов, П. В., 1895).

Надалі колезький асесор Яків Якович Дахнов проживав в Алушті. Мав будинок, який увійшов в історію м. Алушта як «дача Дахнова». Як ми далі побачимо, життя самого М. Я. Дахнова та його родини були у радянські роки пов'язані саме з Алуштою. Отже, можна прийняти як гіпотезу, яка буде підтверджуватися й подальшим викладенням життя М. Я. Дахнова та його родини, що він народився 1862 р. у Криму і був сином колезького асесора Якова Яковича Дахнова.

Микола Дахнов закінчив Мелітопольське реальне училище, яке відкрилося у Мелітополі у 1874 р. Тобто М. Я. Дахнов був одним з перших випускників цього училища. Надалі вчився у Петровській землеробній та лісовій академії (Москва, 1882–1886). В Академії в цей час було відділення лісівництва, яке було ліквідоване у 1889 р. у зв'язку з перейменуванням цього навчального закладу у Петровську

сільськогосподарську академію та прийняттям нового статуту. Від 1871 р. почалося також викладання садівництва та городництва. Опанувавши всі ці науки, М. Я. Дахнов у 1886 р. закінчив академію й отримав диплом вченого лісівника. Є дані, що, навчаючись в академії, він брав участь у студентських сходках на дачі Кондратьєва та був відомий поліції своїми антиурядовими поглядами. За розпорядженням департаменту поліції від 11 березня 1883 р. був підданий негласному нагляду (Дахнов, Николай Яковлевич, 1934).

На той час в академії викладали такі визначні вчені як К. А. Тимірязев (ботаніка), М. І. Железньов (фізіологія рослин), Р. І. Шредер (садівництво та городництво), М. К. Турський (лісівництво), Ф. К. Арнольд (лісова таксація) та інші. Останні два вчені були енциклопедистами лісової справи і спілкування з ними мабуть і вплинуло на подальшу діяльність М. Г. Дахнова.

Протягом 18 років після закінчення академії М. Я. Дахнов працював помічником лісничого у різних лісівництвах. Спочатку в Криму, потім на тій самій посаді в Азовському лісівництві, продовжив свою діяльність у Верхньодніпровському та Славяносербському лісівництвах Катеринославської губернії.

2. Великоанадольський період життя і діяльності М. Я. Дахнова. Найбільш плідний період життя і діяльності М. Я. Дахнова припадає на час, коли він працював у Великоанадольському лісівництві Катеринославської губернії (1894–1919). Напередодні його нового призначення (восени 1891 р.) у Великому Анадолі відбувся лісівничий з'їзд, на якому зібралися керівники степових культурних лісівництв для розв'язання гострої проблеми: повсюдне всихання лісових насаджень, у тому числі й старих насаджень у Великому Анадолі, закладених ще В. Є. фон Граффом та Л. Г. Барком.

Як зазначав у своїй доповіді на лісівничому з'їзді (Великий Анадоль, 1908) М. Я. Дахнов: *«Тогда на съезде гибель насаждений объяснялась нами, степными лесоводами, главным образом, отсутствием мер ухода за лесонасаждениями и значительным преобладанием чистых насаждений, состоящих большей частью из ильмовых пород, в особенности из вяза, начинающего засыхать в степях уже с 10-летнего возраста»* (Дахнов, Н. Я., 1909, с. 47). Такий процес був характерним і для Великоанадольського лісівництва, де насадження ільмових порід займали 83,6 % загальних лісонасаджень.

Постанова з'їзду лісівників 1891 р., спрямована на подолання встановлених причин всихання лісонасаджень, яка містила конкретні пропозиції необхідних дій, була затверджена міністром державних маєностей 19 травня 1892 р. за № 55. Саме на ці рішення і спирався

М. Я. Дахнов, коли прийняв під своє керівництво у 1894 р. Великоанадольське лісівництво. Саме тут розгорнулася його плідна діяльність з практичного застосування здобутків наукового лісівництва у тісній співпраці з видатним вченим-лісознавцем Г. М. Висоцьким.

М. Я. Дахнов був не тільки видатним лісівником, але й відомим досвідченим садоводом. У літературі найчастіше пишуть про те, що М. Я. Дахнов після завершення роботи у Великому Анадолі переселився до Алушти, де *«развел образцовый сад с виноградником и за короткий период приобрел широкую популярность среди садоводов и виноделов»* (Дахнов Николай Яковлевич, 1862–1930). В дійсності М. Я. Дахнов виявив себе як досвідчений і відомий садовод ще на початку ХХ ст. А займатися садівництвом почав ще у ХІХ ст. Його сад і виноградник набули офіційного визнання у 1910 р. У цьому році у Катеринославі проводилася Південноросійська обласна сільськогосподарська, промислова і кустарна виставка, на якій були представлені експонати з п'яти губерній (Катеринославська, Полтавська, Харківська, Херсонська і Таврійська) та двох областей (Донська і Кубанська). У сільськогосподарському відділі у підвідділах «Садівництво, плідівництво та городництво» й «Виноградарство» були представлені й сад та виноградник М. Я. Дахнова в Алушті. Повідомлялося, що під сад було відведено 3,5 дес., а під виноградник – 2,75 дес. *«Урожай фруктовъ до 5000 пуд. – винограда 600 пуд. 6 сорт. виногр.»* (Авчинников, А., сост., 1910, с. 90).

У Великоанадольському лісівництві М. Я. Дахнов створив відомий на весь Південь Російської імперії плодовий розсадник, у лісівництві за його ініціативи було вирощено маточний і показовий сади. За прикладом М. Я. Дахнова подібні сади закладалися в інших лісівництвах (Дахнов Николай Яковлевич, 1862–1930).

То ж недарма у своїй доповіді на лісівничому з'їзді 1908 р. у Великому Анадолі М. Я. Дахнов звернувся до присутніх з пропозицією, спрямованою на розвиток садівництва в південних губерніях: *«Не могу умолчать о необходимости преобразования находящейся в лесничестве низшей лесной школы. Так как в последнее время большое внимание лесным ведомством обращено на закультивирование оврагов и песков, а при закультивировании последних возможна и даже желательна культура садов..., то, по моему мнению, необходимо создать контингент молодых людей для занятия нижних должностей в овражных и песчаных партиях, знакомых не только с лесоводством, но теоретически и практически также с садоводством. Велико-Анадольская низшая лесная школа, находящаяся при лесничестве, в котором имеется большой плодовый декоративный питомник и заложен помоло-*

гический сад, является наиболее подходящим учебным заведением, где бы можно было готовить таких специалистов. Поэтому следовало бы преобразовать эту школу в древоводственную с трёхгодичным курсом с добавлением еще одного преподавателя садоводства и с правом окончивших курс занимать должности лесных кондукторов в означенных партиях» (Дахнов, Н. Я., 1909, с. 62–63). І далі М. Я. Дахнов надав конкретні пропозиції для здійснення цієї ідеї.

Доповіди М. Я. Дахнова, Г. М. Висоцького й ряду інших лісівників та лісознавців на цьому з'їзді, в яких наводилися позитивні приклади використання інших типів лісонасаджень, дискусії серед учасників з'їзду, сприяли тому, що з'їзд ухвалив таке рішення стосовно залісення нових територій та тих, на яких ліс буде викорчовуватися: *«Съезд признает целесообразным создавать сложные насаждения древесно-кустарниковых или древесно-теневых типов (последние в более благоприятных условиях произрастания)...»* (Съезд деятелей по степному лесоразведению..., 1909, с. 93).

Крім того, В. Я. Дахнов довів на цьому з'їзді, що запропонований ним метод «виправлення» лісових насаджень є дієвим і корисним. Як результат Комісія з огляду Велико-Анадольського лісівництва запропонувала *«производит «исправления», то есть делать посевы и посадки недостающих пород, воспитывая их или по способу Н. Я. Дахнова или путем лесосечных вырубок с последующим уходом»* (Съезд деятелей по степному лесоразведению..., 1909, с. 70).

На цьому з'їзді М. Я. Дахнов провів значну організаційну і наукову роботу. Він входив до складу «Бюро з керівництва заняттями з'їзду і вироблення програми їх», проводив екскурсії по різних ділянках Великоанадольського лісівництва, на яких демонстрував результати роботи з залісення із застосуванням нових методів залісення та засобів «виправлення» насаджень, виступив з великою доповіддю про напрями роботи у Великоанадольському лісівництві, брав участь у дискусіях. З'їзд висловив також бажання, щоб М. Я. Дахнов склав детальну історію створення Великоанадольського масиву (Съезд деятелей по степному лесоразведению..., 1909).

Лісівничий з'їзд 1908 р. визначено переламним у вітчизняній справі степового лісівництва. Сучасні вчені вважають ці роки, як такі, що входять до II (1877–1940) еколого-біоценологічного етапу розвитку степового лісівництва. «На даному етапі увагу було спрямовано на глибоке вивчення специфіки степової обстановки, дослідження стійкості деревних порід у степу, їх біології, екології і взаємних відносин у тих чи інших сполученнях, вирішувалися питання фітоценологічної і в цілому біоценологічної злагодженості степових лісонасаджень (дере-

но-чагарниковий тип Висоцького, деревно-тіньовий тип Дахнова)» (Горейко, В. А., 2002а, с. 70).

Внесок М. Я. Дахнова у розробку деревно-тіньового методу, прийнятого з'їздом 1908 р. в якості одного з основних при залісенні, був значним і це підтверджується й таким визначним вченим-лісознавцем як Г. М. Висоцький. Останній писав в «Автобіографії» про застосування деревно-чагарникового та деревно-тіньового методів лісонасаджень, що надалі *«особенно после съезда в Велико-Анадоле степных лесоводов в 1908 г., этот тип и родственный ему «древесно-теневой», выработанный частично моим соседом лесничим Н. Я. Дахновым, были широко приняты»* (Высоцкий, Г. Н., 1962, с. 18; Высоцкий, Г. Н., 1925). І далі зазначав, що *«скомбинированные мной «древесно-кустарниковый тип» и мной вместе с Н. Я. Дахновым «древесно-теневой тип» насаждений для степных черноземных почв (более сухих и менее сухих) в настоящее время являются для степных лесонасаждений почти общепринятыми»* (Высоцкий, Г. Н., 1962, с. 32; Высоцкий, Г. Н., 1925).

В деяких публікаціях зазначено, що в Маріупольському дослідному лісівництві, на яке було перейменовано Великоанадольську ділянку, Г. М. Висоцьким *«совместно с лесничим Великоанадольского лесничества Н. Я. Дахновым был выработан древесно-кустарниковый и древесно-теневой типы лесных культур в степях, где главной породой определен дуб. В практике он получил название дубо-кустарникового типа Г. Н. Высоцкого»* (Музей Великоанадольского леса...). У ряді інших праць йде мова про те, що к 1908 р. *«был совершен стратегический прорыв – из опыта и практики предшественников – великоанадольцев выкристаллизовались древесно-кустарниковый тип смешения Г. Н. Высоцкого и древесно-теневой Н. Я. Дахнова, на которых и поныне зиждется все «здание» степного лесоразведения»* (Бородавка, В. А., 2009), або стверджується на підставі праць В. К. Крайнева (Крайнев, Д. К., 1949; Крайнев, Д. К., 1955), що *«лісничий М. Я. Дахнов... виробив деревно-тіньовий тип змішування порід. Створені ним за даним типом насадження збереглися у кв. 75 Великоанадольського масиву. Головні породи – світлолюбні дуб та ясен – були оточені з усіх сторін кленом та липою, тіньовитривалими породами, які ростуть повільніше ніж головні та слугують їм підгоном»* (Кобець, О. В., 2017, с. 17).

В. А. Горейко, зазначає, що *«история степного лесоразведения представляет собой, прежде всего, поиск оптимальных типов культур методом проб и ошибок, на что ушли многие десятилетия. От принятого в свое время в качестве обязательного так называемого*

нормального типа культур с преобладанием ильма и минимальным участием дуба из-за катастрофической гибели их в молодом возрасте впоследствии отказались. Вместо него стали применять однокустарниковый тип, разработанный Г. Н. Высоцким, и древесно-теневой, предложенный лесничим Н. Я. Дахновым. Здесь уже дуб был принят как главная порода» (Горейко, В. А., 2002б).

М. Я. Дахнов 1908 р. на лісівничому з'їзді у Великому Анадолі, доповідаючи про свої досліді, якраз і акцентував увагу на позитивних результатах дослідів, проведених ним, зі змішуванням різних деревних порід, а також чагарників, за різними типами змішування. Причому основною породою було обрано дуб (Дахнов, Н. Я., 1909, с. 46–61).

Сучасні вчені, аналізуючи схеми (або типи) лісонасадження, запропоновані М. Я. Дахновим, зазначають, що *«лесничий Великоанадольского лесничества Н. Я. Дахнов предложил следующие типы насаждений: Расстояние между рядами растений равно 70 см. После вырубki в первую очередь клена полевого и ильма насаждение в верхнем ярусе будет состоять только из дуба, клена остролистного, ясеня и липы. Порослевые ильм и клен полевой (после вырубki) образуют подлесок. Расстояние между рядами растений, 1,4 м, в рядах, 0,7 м. Вырубаются клен полевой и липа. Насаждение образуется из ясеня, дуба, клена остролистного с подлеском из клена полевого и липы.*

Для древесно-теневых типов насаждений предложены несколько схем (а, б, в) посадок (по Г. Н. Дахнову). Расстояние между деревьями в нечетных рядах. 107 см, в четных. 61 см, расстояние между рядами. 107 см. Вырубается клен полевой. Насаждение состоит из дуба, ясеня и клена остролистного с участием липы во втором ярусе и подлеском из клена полевого.

*Эти типы, равно как и другие, близкие к ним, названы Н. Я. Дахновым древесно-теневыми. В них роль кустарника заменяется теневыносливым деревом (липа, клен полевой и др.)» (Горейко, В. А., 2002а, с. 73). Сенс таких схем насадження полягає в тому, що *«что главные производительные породы (большей частью дуб и ясеня) перемешаются с породами теневыми, образующими второй ярус древесно-теневой» (Горейко, В. А., 2002а, с. 73).**

Теоретичні засади лісонасадження, розроблені Г. М. Висоцьким, були доповнені успішно розробленими М. Я. Дахновим у лісівничій практиці типами деревно-тіньових насаджень. Можна стверджувати, що плідна співпраця тандему Висоцький-Дахнов зумовила розробку таких типів степових лісонасаджень, які на довгі роки стали базовими для степового лісівництва. У своїх дослідженнях М. Я. Дахнов спирався й на той досвід, який був вироблений працями його попередників,

зокрема В. Є. фон Граффа і Л. Г. Барка. М. Я. Дахнов високо цінував внесок В. Є. Граффа у розвиток степового лісівництва, сприяв збереженню пам'яті про нього.

На початку ХХ ст. В. Я. Дахнов, перебуваючи на посаді управляючого Великоанадольським лісівництвом, запропонував і реалізував ідею щодо необхідності заходів із посилення сприйняття пам'ятника фон Граффу, який було поставлено цьому видатному лісівнику у Великому Анадолі. За ініціативи М. Я. Дахнова навколо скромного гранітного обеліску було по колу поставлено 24 кам'яних баби, зібраних з місць посадки деревних насаджень. Як зазначено в (Кобець, О. В., 2017), «вийшло так, що великою кількістю скульптури пам'ятник Граффу перевершує багато інших пам'яток світу» (Кобець, О. В., 2017, с. 134).

3. Алушта. Останні роки життя. У 1919 р. М. Я. Дахнов виходить у відставку. Він працював у Великоанадольському лісівництві майже 26 років. Тобто фактично весь той період, який, за періодизацією Г. М. Висоцького степового лісівництва у Великому Анадолі, містить два важливих етапи: «4 етап (1895–1908 рр.) – період вільної ініціативи, розробки деревно-чагарникового і деревно-тіньового типів культур, виправлення відмираючих насаджень барківського і «нормального» типів; 5 етап (1908–1917 рр.) – лісовпорядкування степових лісів, відновлення насаджень шляхом підсівання жолудів дуба на зрубках» (Горейко, В. А., 2002а), захопивши навіть перші роки 6-го (за додатковою класифікацією Д. К. Крайнева) етапу (1917–1947) – «збільшення об'ємів робіт зі степового лісорозведення, застосування деревно-чагарникового і деревно-тіньового типів культур, а також посівів та посадок дуба чистими рядами» (Горейко, В. А., 2002а).

М. Я. Дахнов після відставки переїздить до Алушти, де він мав, як вже зазначалося вище, будинок, при якому були сад і виноградник промислового значення. Він продовжує свої заняття плодівництвом та виноградарством, вирощує також ампельну полуницю. Цей період найневизначеніший в житті М. Я. Дахнова. Але на це були певні причини, пов'язані, як нам здається, з долею його родини.

За непу його сад і виноградник були місцем, де в скрутні часи люди знаходили собі роботу й могли заробити якісь гроші. У своїй книзі спогадів відомий алуштинський педагог Георгій Петрович Сергєєв писав: *«В черте города находилось много частных садов и виноградников. Я вспоминаю свою работу в саду и на винограднике у Н. Я. Дахнова, который сумел заинтересовать работающих сдельной оплатой труда. Особенно памятливы субботние дни, когда он сам лично рассчитывался с рабочими. Отношение к работе зависело не только*

от сдельной оплаты труда, но и от того обстоятельства, что нелегко было получить работу. И уж если удалось ее получить, то держался за нее всеми четырьмя конечностями, стараясь как можно лучше работать» (Сергеев, Г. П., 2002).

Помер М. Я. Дахнов раптово 10 лютого 1930 р. на станції Джанкой під час виїзду з Криму (Дахнов Николай Яковлевич, 1862–1930).

У селищі Граффське Волноваського району є музей, один з розділів якого складає меморіальний комплекс, присвячений життю і діяльності М. Я. Дахнова (Музей Великоанадольського леса...).

Результати. В даній статті представлені чи не найповніші на сьогодні відомості про життя і діяльність М. Я. Дахнова – видатного вітчизняного вченого-лісівника та садовода, ім'я якого увійшло в історію лісівництва, в першу чергу степового. Незважаючи на визнання його заслуг, фактично відсутня достатньо повна біографія цього видатного лісознавця, практично здобутки якого в галузі лісівництва є підґрунтям сучасного степового лісівництва. Зроблена спроба створення якомога повного й хронологічно послідовного біографічного нариса про життя і діяльність М. Я. Дахнова, з одного боку, дозволяє більш детально представити його життєвий шлях, з іншого – безумовно, приводить до висновку про необхідність подальшого його вивчення. Певні проміжки життєвого шляху М. Я. Дахнова так і залишаються не дуже відомими, мало що відомо про його родину та її долю. Попереду нові дослідження, які повинні надати можливість створення цілісного біографічного портрета відомого вченого-лісівника.

Бібліографічні посилання

Авчинников, А., сост., 1910. *Путеводитель и каталог Южно-Русской областной выставки, устроенной Екатеринославским Губернским Земством в г. Екатеринославе с 1-го июля по 25-е сентября 1910 года*. Екатеринослав, с. 88, 90. Доступно: <<https://www.libr.dp.ua/fullkr/index.php?pbp=491>> (дата доступу: 05.06.2019)

Бородавка, В. А., 2009. Основные этапы степного лесоразведения в Донецком крае. *Проблеми та перспективи сучасного степового лісорозведення на Південному сході України*. Зірник наукових праць. Донецьк: Технопарк, с. 29–51.

Высоцкий, Г. Н., 1925. Возможно ли надёжное лесоразведение в степи? *Лесовод*. Москва, 1925. № 3, с. 25–30. Доступно: <<https://www.booksite.ru/rusles/data/vozmozhno.pdf>> (дата доступу: 05.06.2019); № 5, с. 23–27; № 12, с. 25–39.

Высоцкий, Г. Н., 1962. Георгий Николаевич Высоцкий и его труды (Автобиография). В: Высоцкий, Г. Н., 1962. *Избранные сочинения*. В 2 т. Москва: Издательство Академии наук СССР, т. 1 (Работы в Велико-Анадоле), с. 11–32.

Доступно: <<https://www.booksite.ru/fulltext/rusles/visock/index.htm>> (дата доступа: 05.06.2019).

Горейко, В. А., 2002а. Степове лісорозведення до нового тисячоліття (науково-історичний огляд). *Екологія та ноосферологія*, т. 13, № 1-2, с. 67–79. Доступно: <http://www.uenj.cv.ua/13_tom-1_2/13_tom-1_2.htm> (дата доступа: 05.06.2019).

Горейко, В. А., 2002б. Типы культур дуба в степной зоне Украины. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Біологія. Екологія*, т. 10, № 2, с. 216–219. Доступно: <<http://www.stationline.org.ua/biolog/47/5403-tipy-kultur-duba-v-stepnoj-zone-ukrainy.html>> (дата доступа: 05.06.2019)

Давыдов, П. В., 1895. Письма управляющего именем Саблы Симферопольского уезда Якова Дахнова, писанные во время войны 1854 – 1856 гг. *Известия Таврической ученой архивной комиссии*, т. 22, с. 118–125. Доступно: <http://www.library.chersonesos.org/showtome.php?tome_code=23§ion_code=1> (дата доступа: 05.06.2019)

Дахнов Николай Яковлевич (1862–1930). *Жизнеописание выдающихся деятелей лесного хозяйства России. Век двадцатый*. Доступно: <http://www.lesnyk.ru/vek20_11.html#20_17> (дата доступа: 05.06.2019).

Дахнов, Н. Я., 1909. Записка о направлении хозяйства в Великоанадольском лесничестве. *Труды по лесному опытному делу в России*. Санкт-Петербург, вып. 15, с. 46 – 63.

Дахнов, Николай Яковлевич, 1934. В: Кантор, Р. М., Любомиров, П. Г., Шилов, А. А., Кушева, Е. Н., сост., 1934. *Деятели революционного движения в России*. Биобиблиографический словарь. Москва: Всесоюзное общество политических каторжан и ссыльно-поселенцев, т. 3 (Восьмидесятые годы), вып. 2 (Г–З), столбец 1087. Доступно: <<http://elib.shpl.ru/ru/nodes/4171-t-3-vosmidesyaty-e-gody-vyp-2-g-z-sostavlen-r-m-kantorom-p-g-lyubomirovym-a-a-shilovym-e-n-kushevo-1934-stb-691-1580-fot#mode/inspect/page/207/zoom/5>> (дата доступа: 05.06.2019).

Зыков, И., 1966. *Три аксиомы* Москва: Молодая гвардия.

Кобець, О. В., 2017. *Особливості стану, росту і формування дубових насаджень Великоанадольського лісового масиву*: дис. ... канд. с.-г. наук: 06.03.03. Харків.

Крайнев, Д. К., 1949. *Столетний опыт степного лесоразведения в Велико-Анадоле*. Москва; Ленинград: Гослесбумиздат.

Крайнев, Д. К., 1955. Краткий исторический очерк Велико-Анадольского леса. *Велико-Анадольский лес*. Харьков: Изд-во Харьков. гос. ун-та, с. 11–22.

Музей Великоанадольского леса в поселке Комсомольское Волновашского района Донецкой области. *Донбасс информационный – путеводитель по Донецкой области*. Доступно: <<https://donbass-info.com/content/view/2738/2745/>> (дата доступа: 05.06.2019).

Нестеров, В. Г., ред., 1953. *Отечественные лесоводы*. Сборник статей. Москва; Ленинград: Гослесбумиздат. Доступно: <<https://www.booksite.ru/fulltext/rusles/otechestv/text.pdf>> (дата доступа: 05.06.2019).

Редько, Г. И. и Редько, Н. Г., 2003. *Лесное хозяйство России в жизнеописании его выдающихся деятелей*. Биографический справочник. Москва: МГУЛ.

Редько, Г. И., 1994. *Полковник корпуса лесничих*. Киев: Минлесхоз.

Редько, Г. И., 2005. *Очерки по истории лесокультурного дела в Украине*. Житомир: Полісся.

Савчук, В. С., 2016. Лісівники Катеринослава в історії лісівництва в Україні. В: Гриффен, Л. О., відп. ред., 2016. *Актуальні питання історії науки і техніки*. Матеріали 15-ї Всеукраїнської конференції. Київ, 29 вересня – 1 жовтня 2016 р. Київ: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПК, с. 222–225. Доступно: <<https://stepscenter.org.ua/wp-content/uploads/2016/11/Mat.-konf.-15.pdf>> (дата доступа: 05.06.2019).

Сергеев, Г. П., 2002. *Алушта. Начало XX века*. Симферополь: Таврия.

Срединский, Н. К., 1887. Краткий исторический очерк лесоразведения в южнорусских степях. *Лесной журнал*. Санкт-Петербург, вып. 6, с. 740–753.

Съезд деятелей по степному лесоразведению, состоявшийся 4-6 сентября 1908 г. в Велико-Анадольском лесничестве Екатеринославской губернии, 1909. *Труды по лесному опытному делу в России*. Санкт-Петербург, вып. 15.

Фурдичко, О. І. та Бондаренко, В. Д., 2000. *Першопостаті українського лісівництва. Нариси до лісової історії*. Львів: ВАТ «Бібльос».

References

Avchinnikov, A., compiler, 1910. *Putevoditel' i katalog Yuzhno-Russkoy oblastnoy vystavki, ustroennoy Ekaterinoslavskim Gubernskim Zemstvom v g. Ekaterinoslave s 1-go iyulya po 25-e sentyabrya 1910 goda* [Guide and catalog of the South Russian Regional Exhibition, organized by the Yekaterinoslav Provincial Zemstvo in Yekaterinoslav from July 1 to September 25, 1910]. Ekaterinoslav, pp. 88, 90. Available at: <<https://www.libr.dp.ua/fullkr/index.php?pbp=491>> (Accessed 05.06.2019)

Borodavka, V. A., 2009. Osnovnye etapy stepnogo lesorazvedeniya v Donetskom krae [The main stages of steppe afforestation in the Donetsk region]. *Problemy ta perspektivyv suchasnoho stepovoho lisorozvedennia na Pivdennomu skhodi Ukrainy* [Problems and perspectives of modern steppe forests in the Southeast of Ukraine]. A collection of scientific works.. Donetsk: Tekhnopak, pp. 29–51.

Vysotskiy, G. N., 1925. Vozmozhno li nadezhnoe lesorazvedenie v stepi? [Is it possible reliable forestation in the steppe?]. *Lesovod* [Forester]. Moscow, 1925. no. 3, pp. 25–30. Available at: <<https://www.booksite.ru/rusles/data/vozmozhno.pdf>> (Accessed 05.06.2019); no. 5, pp. 23–27; no. 12, pp. 25–39.

Vysotskiy, G. N., 1962. Georgiy Nikolaevich Vysotskiy i ego trudy (Avtobiografiya) [George N. Vysotsky and his works (Autobiography)]. In: Vysotskiy, G. N., 1962. *Izbrannye sochineniya* [Selected Works]. In 2 vols. Moscow: Publishing House of the Academy of Sciences of the USSR., vol. 1 (Raboty v Veliko-Anadole [Works in Veliko Anadol]), pp. 11–32. Available at: <<https://www.booksite.ru/fulltext/rusles/visock/index.htm>> (Accessed 05.06.2019).

Goreyko, V. A., 2002a. Stepove lisoro-zvedennya do novoho tysyacholittya (naukovo-istorychnyy ohlyad) [Steppe Forest Growing for New Millenium (Scientific-Historical Essay)]. *Ecology and Noospherology*, vol. 13, no. 1-2, pp. 67–79. Available at: <http://www.uenj.cv.ua/13_tom-1_2/13_tom-1_2.htm> (Accessed 05.06.2019).

Goreyko, V. A., 2002b. Typy kul'tur duba v stepnoy zone Ukraine [Types of oak cultures in the steppe zone of Ukraine]. *Visnik Dnipropetrovs'kogo universitetu. Seriâ Biologiâ, ekologiâ* [Visnyk of Dnipropetrovsk University. Biology, ecology], vol. 10, no. 2, pp. 216–219. Available at: <<http://www.stationline.org.ua/biolog/47/5403-tipy-kultur-duba-v-stepnoj-zone-ukrainy.html>> (Accessed 05.06.2019).

Davydov, P. V., 1895. Pis'ma upravlyayushchego imeniem Sably Simferopol'skogo uezla Yakova Dakhnova, pisannya vo vremya voyny 1854–1856 gg [Letters of the manager of the estate of Sably Simferopol left by Yakov Dakhnov, written during the war of 1854–1856]. *Izvestiya Tavricheskoy uchenoy arkhivnoy komissii* [News of the Taurida Scientific Archival Commission], vol. 22, pp. 118–125. Available at: <http://www.library.chersonesos.org/showtome.php?tome_code=23§ion_code=1> (Accessed 05.06.2019)

Dakhnov Nikolay Yakovlevich (1862–1930). *Zhizneopisanie vydayushchikhsya deyately lesnogo khozyaystva Rossii. Vek dvadtsaty* [Biography of outstanding figures of forestry in Russia. The 20th century]. Available at: <http://www.lesnyk.ru/vek20_11.html#20_17> (Accessed 05.06.2019).

Dakhnov, N. Ya., 1909. Zapiska o napravlenii khozyaystva v Velikoanadol'skom lesnichestve [A Note on the direction of farming in Velikoanadolsky forestry]. *Trudy po lesnomu opytному delu v Rossii* [Proceedings on forestry experimental work in Russia]. St.Peterburg, vol. 15, pp. 46 – 63.

Dakhnov, Nikolay Yakovlevich, 1934. In: Kantor, R. M., Lyubomirov, P. G., Shilov, A. A., Kusheva, E. N., compilers, 1934. *Deyateli revolyutsionnogo dvizheniya v Rossii* [Figures of the revolutionary movement in Russia]. The Bibliographical Dictionary. Moscow: Vsesoyuznoe obshchestvo politicheskikh katorzhan i ssyl'no-poselentsev, vol. 3, issue 2, column 1087. Available at: <<http://elib.shpl.ru/ru/nodes/4171-t-3-vosmidesyatye-gody-vyp-2-g-z-sostavlen-r-m-kantorom-p-g-lyubomirovym-a-a-shilovym-e-n-kushevoy-1934-stb-691-1580-fot#mode/inspect/page/207/zoom/5>> (Accessed 05.06.2019).

Zykov, I., 1966. *Tri aksiomy* [Three axioms] Moscow: Molodaya gvardiya.

Kobets, O. V., 2017. *Osoblyvosti stanu, rostu i formuvannya dubovykh nasadzen' Velykoanadol's'koho lisovoho masyvu* [Features of the state, growth and formation of oak plantations of Velykanadolsky forest massif]. Abstract of PhD dissertation. Kharkiv.

Kraynev, D. K., 1949. *Stoletniy opyt stepnogo lesorazvedeniya v Veliko-Anadole* [Hundred years of experience of steppe afforestation in Veliko-Anadol]. Moscow; Leningrad: Goslesbumizdat.

Kraynev, D. K., 1955. *Kratkiy istoricheskiy ocherk Veliko-Anadol'skogo lesa. Veliko-Anadol'skiy les* [A brief historical sketch of the Great Anadol forest. Great Anadol'skiy forest]. Khar'kov: Kharkiv State University Publishing House, pp. 11–22.

Muzej Velikoanadol'skogo lesa v poselke Komsomol'skoe Volnovakhs'kogo rayona Donetskoy oblasti [Museum of the Velikoanadolsky Forest in the village of Komsomolskoye, Volnovakhs'ky District]. *Donbass informatsionnyy – putevoditel' po Donetskoy oblasti* [Donbass information - a guide to the Donetsk region]. Available at: <<https://donbass-info.com/content/view/2738/2745/>> (Accessed 05.06.2019).

Nesterov, V. G., ed., 1953. *Otechestvennye lesovody* [Domestic foresters]. Collection of articles. Moscow; Leningrad: Goslesbumizdat. Available at: <<https://www.booksite.ru/fulltext/rusles/otechestv/text.pdf>> (Accessed 05.06.2019).

Redko, G. I. and Redko, N. G., 2003. *Lesnoe khozyaystvo Rossii v zhizneopisanii ego vydayushchikhsya deyateley* [Forestry of Russia in the biography of its outstanding figures]. Biograficheskiy spravochnik. M.: MGUL.

Redko, G. I., 1994. *Polkovnik korpusa lesnichikh* [Colonel Corps Foresters]. Kiev: Minleskhov.

Redko, G. I., 2005. *Ocherki po istorii lesokul'turnogo dela v Ukraine* [Essays on the history of silvicultural affairs in Ukraine]. Zhytomyr: Polissya.

Savchuk, V. S., 2016. Lisivnyky Katerynoslava v istoriyi lisivnytstva v Ukrayini [Foresters of Katerynoslav in the history of forestry in Ukraine]. In: Hriffen, L. O., ed. in chief, 2016. *Aktual'ni pytannya istoriyi nauky i tekhniky* [Topical Issues in the History of Science and Technology]. Proceedings of the 15th All-Ukrainian Conference. Kyiv, September 29 - October 1, 2016 Kiev: NAS of Ukraine Memorial Center and UTOPIK, pp. 222–225. Available at: <<https://stepscenter.org/wp-content/uploads/2016/11/Mat.-konf.-15.pdf>> (Accessed 05.06.2019).

Sergeev, G. P., 2002. *Alushta. Nachalo XX veka* [Alushta. The beginning of the 20th century]. Simferopol: Tavriya.

Sredinskiy, N. K., 1887. *Kratkiy istoricheskiy ocherk lesorazvedeniya v yuzhnorusskikh stepyakh* [A brief historical sketch of forest cultivation in the southern Russian steppes]. *Lesnoy zhurnal* [Forest magazine]. St.Petersburg, no. 6, pp. 740–753.

S»ezd deyateley po stepnomu lesorazvedeniyu, sostoyavshiysya 4-6 sentyabrya 1908 g. v Veliko-Anadol'skom lesnichestve Ekaterinoslavskoy gubernii [The congress of doers on steppe afforestation, held on September 4-6, 1908 in the Veliko-Anadolsky forestry of the Yekaterinoslav province], 1909. *Trudy po lesnomu opytному delu v Rossii* [Proceedings on forest experimental work in Russia]. St.Petersburg, issue 15.

Furdychko, O. I. and Bondarenko, V. D., 2000. *Pershopostati ukraïyns'koho lisivnytstva. Narysy do lisovoyi istoriyi* [First-figures of Ukrainian Forestry: Essays for Forest History]. Lviv: VAT «Bibl'os».